

אסף מאלי

ניסיונו הראשון והאחרון של אברהם אבינו

המקור המפורסם ביותר, המציין את עמידתו של אברהם אבינו בעשרה ניסיונות, הוא, כידוע, המשנה באבות פרק ה', ג': "עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלם – להודיע כמה חיבתו של אברהם אבינו".

דברי חז"ל אלה מעוררים בעיות אחדות, ונמנה אחדות מהן:

- א) מה תכלית הניסיון, שמנסה הקב"ה את האדם, והרי הוא יודע את תוצאות הניסיון מראש?
- ב) מהם עשרת הניסיונות? מהו הניסיון הראשון, ומהו – האחרון? מדוע דווקא עשרה?
- ג) מדוע נקרא אברהם בכינוי "אבינו"?
- ד) "כמה חיבתו של אברהם אבינו" – לא ברור לנו, מיהו הנושא ומי המושא העקיף: מי מחבב את מי?

בשאלה הראשונה לא נעסוק כלל לפי שנידונה כבר בהרחבה ע"י הפרשנים והוגי הדעות. עיקר מאמרנו יתמקד במהות הניסיונות הראשון והאחרון.

תירוץ מעניין בקשר לכינוי "אבינו" לאברהם – מובא בפירושו לאבות של ר' חיים מוולוז'ין "רוח חיים", המובא להלן, שאנו מצרפים לו הסברים בסוגריים:
"כאן אמר 'אברהם אבינו', ולעיל [=משנה ב'] אמר 'מנח עד אברהם' [=בלי הכינוי 'אבינו']. ירצה בזה [=כוונתו להביע את הרעיון הבא] ע"פ מה שנאמר (משלי כ', ז): 'מתהלך בתמו צדיק – אשרי בניו אחריו', כי כמה מדות, שהצדיק טרח וידע להשיגם [=להשיגן] – לבניו אחריו המה כטבע מוטבע [=כתכונה טבעית], ובקצת יגיעה יגיעו לזה – כמו שנראה בחוש [=בברור, בעליל], שרבים מעמי ארץ [=מעמי הארץ] מהיהודים מוסרים את עצמם על קידוש השם [=למרות בורותם הרבה ביהדות], והוא [=תכונה טבעית זו] מוטבע בנו מאבינו אברהם, שמסר נפשו לאור כשדים [=להיות מושלך לכבשן באור כשדים ע"י נמרוד] על אמונתו. וכן כל העשרה ניסיונות היו להישיר הדרך לפנינו.
וכן ההתעוררות לאדם פתאם לילך [=לעלות] לארץ הקודש הוא מנסיון [=יסודו בניסיון] לך לך.

וקבלת כל דעבדין משמיא – לטב [=כל מה שעושים משמים נעשה לטובה]¹ מנסיון [=יסודו בניסיון] הרעב (ברי' י"ב, יי ואילך), שלא הרהר אחר מדות השי"ת...²

1. השווה ברכות ס', ע"ב וס"א. ע"א, וכן נפסק להלכה באו"ח ר"ל סעיף ה'. יושם לב בגמרא לניסוח העברי והארמי, המופיעים שם ברזמנית.
2. לדעת רמב"ן לברי' י"ב, י אברהם חטא. בירידה מצרימה. וע"י במפורט בפירושו הרב שעוועל לרמב"ן עה"ת.

בטעם פסיכולוגי-גנטי זה מתקשרים הדברים לעיקרון הידוע: "מעשה אבות – סימן לבנים".

"מדרש שמואלי" לאבות מעמידנו על החשיבות של הניסיונות לב"י בדורות הבאים – הן בעצם הניסיונות והן במספרם:

בזכות הניסיונות של אברהם אבינו, **שלא** היו לצורך אברהם **עצמו**, ינצלו ב"י. זאת ועוד: בזכות **עשרת הניסיונות של אברהם זכו בני ישראל לעשרה נסים במצרים ועל הים** (להלן במשנה), **להינצל** מעונש על עשרת הניסיונות, שניסו אבותינו את הקב"ה במדבר, כמו"ש "וינסו אותי זה עשך פעמים (במי י"ד, כב)",³ כל זאת **כבניו**, של אברהם אבינו וע"י בפירושו של רש"י לאבות,

יסודם של דברי "מדרש שמואלי" – בפרקי דר' אליעזר פרק כ"ו: "עשרה ניסיונות נתנסה אברהם אבינו ועמד בכלן, וצפוי היה לפניו, **שעתידין** בניו לנסות להקב"ה עשרה ניסיונות, והקדים הרפואה למכתם, וניסהו בעשר (!) ניסיונות". לפי דברי פרקי דר"א, מגדירים את ניסיונות **האבות** – לפי ניסיונות **הבנים**.

"כמה חיבתו של אברהם אבינו" – חיבת מי למי?

הפירוש המקובל הוא חיבתו של אברהם **לקב"ה**, המתבטאת בכך שעמד בכל הניסיונות בלי הרהור ובלי ערעור כלשהו.

לעומת זאת, קיימת שיטה אחרת, המפרשת כמה גדולה חיבתו של הקב"ה **לאברהם**. השווה דברי ר' נתן **אב הישיבה** בפירושו למשנתנו: "...להודיע כמה גדולתו של אברהם לפניו [=בעיני הקב"ה]". ובדומה פירש **המאירי**: "...להודיע כמה חיבתו לפני המקום, עד שילמדו ממנו הדורות, כמה אדם ראוי, וכמה מחויב לעשות או לסבול או לטרוח לכבוד יוצרו...". וע"י בפירוש **תוספות יו"ט** למשנתנו.

מהו הניסיון הראשון?

הרמב"ם בפירושו למשנתנו מונה את עשרת הניסיונות ופותח בניסיון "לך-לך" ומעיר: "כולם דיבר הכתוב"⁴ ובעקבותיו – **המאירי**. בכך מתרץ רמב"ם את הקושי, למה אינו כולל את ניסיונות נמרוד להרוג את אברהם ואת ניסיון ההשלכה לכבשן האש. תירוצו: הוא מונה רק את הניסיונות שהוזכרו בתורה **במפורש**, והניסיונות האחרים **לא** הוזכרו בתורה **במפורש**.

השלכת אברהם לכבשן האש מוזכרת במקורות לא מעטים, כגון פרקי דר"א כ"ו, אבות דר"נ נוסחה א' פרק ל"ג ונוסחה ב' פרק ל"ו, מדרש תהלים י"ח, יח (מהדורת בובר, עמ' 153), מדרש אגדה (מהדורת בובר, עמ' כ"ו), פירושי ר' יונה, ר"ע מברטנורא והמאירי לאבות ועוד.

האם נזכרת השלכת אברהם לכבשן האש בתורה?

היא אינה נזכרת במפורש, אך יש לה **רמזים ברורים**: המלה "אור" (בשורוק) מופיעה פעמים אחדות בתנ"ך במשמעות אש,

3. עיי"ש במשנה באבות, בגמרא בערכין ט"ו, ע"א וע"ב, ברש"י לפסוקנו. לעומת זאת, אבן עזרא תופס את המספר כמספר גוזמה, לציון פעמים רבות.

4. נוסח הרב קאפח: "כולם מפורשים בתורה", נוסח הרב **שילת**: "כולם כתובים", בכת"י הרמב"ם: אלעשרה ניסיונות אלתי נתנסה אברהם אבינו כלהא נצוץ.

השווה: "אשר אור לו בציון, ותנור לו בירושלים" (יש' ל"א, ט).
 "...אף יחם ויאמר: האח חמותי, ראיתי אור" (שם מ"ד, טז).
 "...אין גחלת לחמם⁵, אור לשבת נגדו" (שם מ"ז, יד).
 "שלישית באור תבעיר..." (יחזי ה', ב).

בשלושת הפסוקים הראשונים מתפרש "אור" כ"אש" – ע"פ תקבולת נרדפת, בפסוק הרביעי – ע"פ הפועל התוכף: "תבעיר".

סבלו של אברהם באור כשדים וחילוץו משם – נרמזים ע"י השימוש בפועל יצ"א בהפעיל בפסוקים הבאים – במשמעות הצלה, חילוץ.⁶

1. "אני ה', אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ..." (ברי ט"ו, ז).
 2. "אתה הוא ה' האלוקים אשר בחרת באברם והוצאתו מאור כשדים..." (נחמ' ט', ז).
 שני הפסוקים הראשונים – ובמיוחד הראשון – מזכירים לנו את לשון יציא בהפעיל במשמעות הצלה – בעשרת הדברות:

3. "אנכי ה' אלקיך, אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים" (שמות כ', ב'; דב' ה', ז).
 להוצאה במשמעות חילוץ והצלה במקרא – השווה את הפסוקים הבאים בהפעיל:
 4. "ויוציאני למרחב, יחלצני, כי חפץ ב"י" (תהי' י"ח, כ).

ומקבילו:

5. "וַיֵּצֵא לְמַרְחָב אֹתִי, יַחְלִצֵנִי, כִּי חָפֵץ בְּיָי" (שמי"ב כ"ב, כ).
 6. "מִפְּלִטֵי מַאֲבִי... מֵאִישׁ חֹמֶס תְּצִילֵנִי" (תהי' י"ח, מט).

ומקבילו:

"וּמוֹצִיאֵי מַאֲבִי... מֵאִישׁ חֹמֶסִים תְּצִילֵנִי" (שמי"ב כ"ב, מט).
 7. "לְהוֹצִיאַ מִמִּסְגַּר אֲסִירָה, מִבֵּית כְּלָא יִשְׁבֵּי חֶשְׁךָ" (יש' מ"ב, ז).

ובבנין קל

8. "בְּפִשְׁעֵ שְׁפֹתַיִם מוֹקֵשׁ רַע, וַיֵּצֵא מִצְרָה צְדִיק" (משלי י"ב, יג).

אם יש אפוא רמזים לניסיון ההשלכה לכבשן האש, מדוע לא כתבה זאת התורה במפורש? למה לא כתבה התורה במפורש לפני ניסיון "לך-לך", שאברהם הצטיין בצדקותו ובראת אלקים שלו?

התשובות

א) התורה רוצה להדגיש את הגזירה בבחירת אברהם, ולא את הסיבה המוצדקת לבחירתו-צדקתו. אברהם נבחר לא בגלל מעשיו (יש התעלמות מהם), אלא לשם תכלית מסוימת.

ב) התורה אינה מזכירה את פרשת אור כשדים, כי לא רצתה להאריך בהזכרת דברי החולקים עליו, שהיו עובדי עבויז (רמב"ן לברי' י"א, כח וי"ב, ב). ועי' עוד בפירושו לברי' ל"ד, יג בסוף ד"ה "אבל הכתוב יקצר בזה, כי היה נס נסתר..."

ג) לדעת חז"ל – בהתאם לפירוש רמב"ן לברי' כ"ו, ה' ד"ה והנראה אלי מדעת רבותינו... – "למד אברהם התורה כולה ברוה"ק ועסק בה ובטעמי מצוותיה וסודותיה ושמר אותה כולה – כמי שאינו מצווה ועושה⁷ ושמירתו אותה בארץ בלבד...".

5. שם פועל בקל ע"ד לשפב, הקמץ – בגלל ההפסק. המשמע – להתחמם.
 6. השימוש ב"לקחת" – בניגוד ל"הוצאתיך" – אינו מורה על נס, וכיוון שנאמר "הוצאתיך", רוצה הכתוב להדגיש את הנס בהצלת אברהם (רמב"ן לברי' י"א, כח).
 7. השווה "וגדול המצווה ועושה" – ממי שאינו מצווה ועושה" (קידושין ל"א, ע"א; ב"ק ל"ח, ע"א; פ"ז, ע"א).

לפי האמור לעיל, המעשה באור כשדים, שהיה בחו"ל, לא היה אף בגדר של אינו מצווה ועושה, ולכן אין טעם להזכירו בתורה.

ד) לדעת מהר"ל, אילו נאמר בתורה לפני "לך-לך", שאברהם היה צדיק, היה מסתבר, שבחירת ה' באברהם ובזרעו הייתה מטעם זה, ואם ח"ו יחטאו ישראל אי-פעם, תתבטל חלילה הבחירה – כמו"ש חז"ל (אבות ה', יט): "כל אהבה שהיא תלויה בדבר, בטל דבר – בטלה אהבה". לכן לא סיפר הכתוב דבר על צדקת אברהם, כדי להורות, שהבחירה באברהם היא תעלומת ה' ורצונו יתברך, שלעולם לא תופר ולא תתבטל, ולעולם יהיו ישראל זרע קודש, וישראל אעפ"י שחטא – ישראל הוא (נצח ישראל – הוצאת יהדות ירושלים תש"א פרק י"א עמ' ס"ט).

מהו הניסיון האחרון של אברהם?

רוב הפרשנים דוגלים בדעה, שהניסיון האחרון הוא ניסיון העקידה. לעומת זאת, קיימת דעה אחרת: הניסיון האחרון הוא מות שרה וקבורתה. ר' יונה בפירושו לאבות מסביר זאת בכך שנאמר לו 'קום התהלך בארץ – לארכה ולרחבה, כי לך אתננה (ברי י"ג, יז). וכשמתה אשתו, לא מצא מקום לקבורה, עד שקָטָאוּ, ולא הרהר⁸. וכן נמנה עניין זה במנין הניסיונות בספר היובלים י"ז, י"ז וי"ט, ג-ח. ואם ישאל השואל, אם הניסיון של קבורת שרה כה גדול, מדוע רוב מוני ניסיונותיו של אברהם לא מנוהו בין הניסיונות, נוכל להשיב, שניסיון העקידה הוא ניסיון, שאין מעלה הימנו, ואחריו – כל ניסיון אחר מתגמד ומתאפס.

ניסיון לך-לך (י"ב) לעומת ניסיון העקידה (כ"ב)

1. הכנת ה' את אברהם מבחינה פסיכולוגית

בשני הניסיונות יש בצו – היקף הולך ומצטמצם של מושאי הפרידה – הדרגה יורדת, והדרגה עולה מבחינה רגשית – במהות אלה, שהוא נפרד מהם. "לך-לך מארצך וממולדתך ומבית אביך..." (י"ב, א). "קח נא את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק..." (כ"ב, ב).

הפסוק הראשון יובן כלהלן: "ארצך" היא הארץ, אשר בה נולדת, גדלת והתחנכת. "מולדתך" – החוג המשפחתי, שאתה קשור בו קשרים⁹, "ומבית אביך" – החוג המצומצם ביותר והקרוב ללבך ביותר, החוג שתרם אביך עומד בראשו. ההדרגה בפסוק השני תובן יפה ע"פ פירוש רש"י להבהרה ההולכת וגדלה של זהות הבן, אשר צריך להעלותו לעולה¹⁰. לפי שיטתו, היה כאן דרשית בין הקבי"ה ובין אברהם. הדבר נרמז ע"י ייתור המלית "את" בפסוק¹¹.

יושם לב להבדל חשוב בין שני הפסוקים: ההדרגה בפרק י"ב היא הדרגה יורדת מבחינה גיאוגרפית-משפחתית, ואילו ההדרגה היורדת בפרק כ"ב היא הדרגה יורדת מבחינה

8. ועי' ג"כ בגמרא בבא בתרא ט"ז, ע"א.

9. למשמעות זו של "מולדת" – השווה את המקראות הבאים: ברי מ"ג, ז; מ"ח, ו; אסתר ב', י; ח', ועוד. ועי' שד"ל לברי י"ב, א.

10. בעקבות בר"ר נ"ה, ז (מהדורת תיאודור – אלבק, עמ' 590), ל"ט, ט' (מהדורת הני"ל, עמ' 372) וסנהדרין פ"ט.

11. ועי' במפורט בדברי "משכיל לדוד".

משפחתית בלבד (רק בשתי המלים האחרונות "את יצחק" מתבחרת לאברהם זהות הבן, שעליו חל הציווי).

2. מהות הפרידה

בשני הניסיונות נראה הניתוק – ניתוק לנצח: שוב לא יראה אברהם את קרוביו, שהוא נפרד מהם.

כדאי להדגיש את ההבדלים הבולטים:

(א) בסופו של דבר מתברר, שהניתוק בעקידה אינו מתגשם – עקב ביטול הצו האלוקי. הניתוק ב"לך-לך" הראשון – מתקיים.

(ב) הניתוק בניסיון הראשון הוא ניתוק של פגישה, הניתוק בניסיון האחרון הוא ניתוק של חיים. (שחיטה!)

(ג) הניתוק בניסיון הראשון מתבטא בפרישה מהעבר, מעולם האבות. הניתוק בניסיון האחרון מתבטא בפרישה מהעתיד, מעולם הבנים.¹²

יושם לב, שאחרי גירוש ישמעאל (פרק כ"א) – שוב לא יהא ממשיך אמיתי לאברהם.¹³

3. תכלית ההליכה

בשני הניסיונות התכלית היא קיום הצו האלוקי של הניתוק מקרוביו. ברם נדגיש הבדלים חשובים:

(א) בניסיון הראשון ההליכה היא לקראת קיום ההבטחה: זרע. בניסיון האחרון ההליכה היא לקראת איפוס ההבטחה, שהרי ע"י העקידה – שוב אין המשך פיזי ורוחני לאברהם.

(ב) בביצוע העקידה יש סתירה להבטחה אלוקית קודמת, השווה פתחון הפה, שנותנים חז"ל להתלבטויותיו של אברהם בכ"ב, ה: "ואני והנער נלכה עד כה", כפי שמנסחם רש"י: "...ומדרש אגדה: אראה, היכן הוא מה שאמר לי המקום: 'כה יהיה זרעך' (ט"ו, ה).¹⁴" והשווה דבריה החשובים של פרופ' נחמה ליבוביץ: "...דברי המדרש הזה אמנם רחוקים מאוד מפשוטו של מקרא, באשר הופכים את מלת הקישור 'כה...' – לסיסמה. התלבטויותיו של אברהם, קושי הניסיון הנורא אינו רק ביחס בינו לבין בנו. לא רק ההבלגה על אהבת האב עומדת כאן בניסיון, אלא גם יחסו לדברי אלוקים ואמונתו בו: היאך יוכל לתאם את הדרישה של 'העלהו שם לעולה' עם אמונתו במי שהוא אלוקי אמת ושומר הבטחה שניתנה?¹⁵

4. המלווים

בשני הניסיונות הלכו עם אברהם אנשים הקשורים בו.

מהותם של האנשים שונה בשני המקרים:

(א) בניסיון הראשון הלכו עמו שרי אשתו, לוט בן אחיו ו"הנפש אשר עשו בחרן" (י"ב, ה) – ע"י בפרושי ת"א, רש"י, ראב"ע) – חבורה גדולה של אנשים. בניסיון השני הלכו עמו

12. מי"מ בובר – שליחותו של אברהם – דרכו של מקרא – ירושלים תשכ"ד, עמ' 79.

13. לוט, שהיה יורש פוטנציאלי לאברהם, נדרש ע"י אברהם להינתק ממנו (י"ג, ו), וכמוכן, גם אליעזר לא יהא היורש (ט"ו).

14. ע"י בר"ר נ"ו, ב' (תיאודור – אלבק, עמ' 597) ומדרש תנחומא וירא כ"ג.

15. לימוד פרשני התורה ודרכים להוראתם, ספר בראשית, ירושלים תשל"ה עמ' 69-70.

"שני נעריו", שהתורה סותמת את זהותם (חז"ל מזהים אותם: ישמעאל ואליעזר – כדי לחנכם במצוות. השווה רש"י כ"ב, ג).
ב) בניסיון הראשון המלווים הולכים אתם עד הארץ – עד גמר הניסיון. בניסיון האחרון נפרד אברהם מהמלווים לפני שיאו של הניסיון: "שבו לכם פה עם החמור..." (כ"ב, ה').¹⁶

5. מחוז חפצו של המנסה

בשני הניסיונות מצטווה אברהם ללכת אל הנעלם:¹⁷
 "...אל הארץ, אשר אֶרְאֶךָ" (י"ב, א).
 "...אל ארץ המְרִיָּה אל אחד ההרים, אשר אמר אליך" (כ"ב, ב).

ההבדלים

א) הניסיון הראשון מתמשך מחו"ל – לארץ. הניסיון האחרון – רק בארץ.
ב) הניסיון הראשון – אופקו רחב ביותר: הליכה לארץ מסוימת. הניסיון האחרון – אופקו מצומצם: אחד ההרים בארץ (=מחוז) המוריה.

6. משך הניסיון

הן הניסיון הראשון והן הניסיון האחרון נתמשכו ולא היו מיידיים. הניסיון הראשון נתמשך חודשים רבים. הניסיון השני נתמשך שלושה ימים (ד): מבאר שבע (כ"ב, יט) – לירושלים.

7. זמן הניסיון

הניסיון הראשון נתנסה אברהם לפני הולדת ילדיו. בניסיון האחרון – אחרי הולדת שני ילדיו ואחרי גירוש ישמעאל, ועיין סעיף 2 לעיל.

8. הערכת הכתב את הנדרש מאברהם

רק בניסיון האחרון – מוזכר השורש נס"ה: "...והאלקים נסה את אברהם" (כ"ב, א). שמה יש בכך רמז, שאכן זה הניסיון האחרון...

9. הציווי והביצוע מבחינה עניינית-סגנונית

בשני הניסיונות – פותח הצו במילים: "לך-לך", וביצעו מודגם ע"י שימוש באותו שורש (הל"ך) וע"י ההדגשה של הביצוע, בהתאם לצו האלוהי: "וילך אברם, כאשר דבר אליו ה'..." (י"ב, ד), ואח"כ – "ויצאו ללכת ארצה כנען" (שם ה). "ויקם וילך אל המקום, אשר אמר לו האלקים" (כ"ב, ג).

ההבדלים בביצוע מתבטאים בעניינים אחדים:

א) רק בניסיון העקידה נוסף הפועל "ויקם" לפני "וילך". פועל עזר זה מציין מאמץ נפשי, התגברות על לבטים. ברי לנו, שהוא הולם יפה דווקא את ניסיון העקידה, הגדול יותר מניסיון "לך-לך".

¹⁶ לפירוש חז"ל: "עם הדומה לחמור" – השווה דיונו של פרופ' יוסף היינמן – אגדות ותולדותיהן, ירושלים, 1974, עמ' 122-129.

¹⁷ עיי בפירוש רש"י לשני הפסוקים – תשובות על השאלה: מדוע לא גילה לו מיד.

והשווה העדר פועל-העזר בראשית מ"ב, ג – ירדתם הראשונה של האחים מצרימה: "וירדו אחי יוסף עשרה לשבר בר מצרים". ולעומת זאת, הופעת פועל העזר בקשר לירידת יהודה מצרימה עם בנימין – הירידה השנייה:

1. "ויאמר יהודה אל ישראל אביו: 'שְׁלַח הַנֶּעַר אִתִּי, וְנִקְוָמָה וְנִלְכָה, וְנָחִיָּה וְלֹא נָמוּת...' (מ"ג, ח).

2. דברי יעקב ליהודה – כתשובה על דבריו: "...ואת אחיכם קחו, וְנִקְוָמוּ שׁוּבוּ אֵלַי הָאִישׁ!" (שם י"ג).

3. "ויקמו (האחים) וירדו מצרים ויעמדו לפני יוסף" (שם טו).

ושמא מותר לומר, שקשה מאוד הייתה גם החזרה של אברהם, (יצחק) והנערים מהעקידה אל באר שבע: "וישב אברהם אל נעריו ויקמו וילכו יחדו אל באר שבע..." (כ"ב, יט).

3) רק בניסיון האחרון מצוינת זריזותו של אברהם הן מבחינת הזמן: "וישכם אברהם בבקר" (כ"ב, ג) – זריזים מקדימים למצוות (רש"י ע"פ פסחים ד', ע"א) והן מבחינת הביצוע האישי של הפעולות: "...ויחבש את חמורו... ויבקע עצי עולה..." (שם, שם). יודגש, שחטיבת עצים היא מלאכה בזויה (יהושע ט', כא). לו היו הפעולות הללו מתבצעות ע"י מישהו ממשותף, הרי הייתה הזכרתם מיותרת, שהרי אלה פרטים טכניים טפלים, אלא "אהבה מקלקלת את השורה" (רש"י – ע"פ סנהדרין ק"ה, ע"ב ובר"ר נ"ה, ח') [מהדורת תיאודור – אלבק עמ' 592-593]. והשווה נחמה ליבוביץ – עיונים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 183-188.

10. מהות ההליכה בניסיונות

בשני הניסיונות ההליכה דמומה – ללא תיאורי נוף, ללא תיאורי רגשות, ללא פרטים גיאוגרפיים, ללא אפיון דמויות וכדו'. רק בניסיון האחרון יש דיבור מקוטע: דיאלוג בין הבן לאב, שפותח במלת הפניה, הטעונה מטען רגשי עצום: "אבי" ומסתיים במקביל בתשובתו האחרונה של האב: "בני!" (פס' ז-ח),¹⁸ אשר גם היא טעונה מטען רגשי אדיר. השיחה הבאה כבר אינה בין האב לבנו, אלא בין המלאך לאברהם (פס' יב).

11. המזבחות

בשני הניסיונות מוקמים מזבחות ע"י אברהם.

ההבדלים

א) בניסיון "לך-לך" המזבח מוקם בתחנה הראשונה בארץ, המוזכרת בכתוב: "ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה..." (י"ב, ו). לאחר שה' מבטיח לו את הארץ: "לזרעך אתן את הארץ הזאת", הוא בונה את המזבח "לה' הנראה אליו" (שם ז). יש מפרשים¹⁹ המצביעים על כך, שמעבר אברהם בארץ מצפונה ועד דרומה מסמל את התפיסה האידיאלית של הארץ ברשותו של אברהם לשם עבודת ה'. המזבח המוקם אינו מזבח להקרבת קרבנות, שהרי לא הוקרבו כאן כל קרבנות, מזבח זה הוא ציון לזכרון התגלות ה' אליו במקום ההוא, ציון זה משמש סימן להקדשת הארץ לעבודת ה' ולכיבוש סמלי-אידיאלי שלה בידי אברהם ובניו אחריו – סמל דתי ולאומי כאחד.

לעומת זאת, המזבח בפרשת העקידה הוא מזבח במשמעות המקובלת: מקום הקרבת קרבנות. עליו אמור אברהם להעלות את בנו לעולה, ועליו הוקרב האיל: "ויעלהו לעלה

18. ועי' במפורט בספרה של נחמה ליבוביץ עיונים בספר בראשית, ירושלים תשכ"ט, עמ' 137-140.

19. קאסוטו, מנוח ועד אברהם, עמ' 221, 224.

תחת בנו" (כ"ב, יג). סה"כ הקים אברהם ארבעה מזבחות: י"ב, ז, ח; י"ג, יח; כ"ב, ט.
ב המזבח בפרק י"ב נבנה ביוזמתו של **אברהם**. המזבח בפרק כ"ב נבנה ע"פ המשתמע מהוראת **הקב"ה** להעלות את יצחק לעולה.

12. ההבטחות

בשני הניסיונות ניתנות הבטחות לאברהם, המועמד בניסיון.

א) זמן ההבטחות

בפרק י"ב – לפני ההליכה ארצה, לפני העמידה בניסיון. יש בהן כביכול, תמריץ, לאברהם. בד"כ הדרך ממעטת שלושה דברים: פריה ורביה, ממון ושם [=מעמד חברתי מכובד]. שלוש ההבטחות הראשונות מתמקדות בברכות בשלושת התחומים הללו (רש"י, ב). בפרק כ"ב – **לאחר** הניסיון.

ב) ההנמקה המפורשת להבטחות

בפרק י"ב – אין.
 בפרק כ"ב – מסגרת פותחת ומסיימת להבטחות: ההנמקה להן – עמידת אברהם בדרישה האלוקית (טז-יח). יתר על כן, בפרק כ"ב – תוקף ההבטחות חזק יותר: "בי נשבעתי" (טז).

ג) מספר לשונות הברכה

בפרק י"ב – **שבע** לשונות ברכה: "ואעשך לגוי גדול, ואברכך, ואגדלה שמך, והיה ברכה, ואברכה מברכך, ומקללך אאור, ונברכו בך כל משפחות האדמה".
 בפרק כ"ב – **ארבע** לשונות ברכה: "ברך אברכך, והרבה ארבה את זרעך..., וְיָרַשׁ זָרַעְךָ אֶת שַׁעַר אֵיבֹיךָ, וְהִתְבַּרְכוּ בְזָרַעְךָ כָּל גֹּיֵי הָאָרֶץ".

ד) השורש בר"ך

בפרק י"ב – **ארבע** פעמים בשלוש מלשונות הברכה:
 "ואברכך, והיה ברכה **ות"א** ותהא מבורך), ואברכה מברכך"
 בפרק כ"ב – **שלוש** פעמים בשתיים מלשונות הברכה: "ברך אברכך, והתברכו בזרעך כל גויי הארץ".

ה) סיווג הברכות

I משפחתית-לאומית

י"ב – "ואעשך לגוי גדול" (ג).
כ"ב – "והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים" (יז):
 בברכה זו – שני דימויים לריבוי הזרע.

II כלכלית

י"ב – "ואברכך" (ב).
כ"ב – "בָּרַךְ אֲבִירְךָ" (יז).
 בכ"ב – כפל ברכה: מקור מוחלט ואחריו פועל נטוי.

III צבאית-מעמדית

מ ע מ ד ו
י"ב – "ואגדלה שמך" (ב).
כ"ב – אין.

מ ע מ ד ה א ח ר י ם

י"ב – "ואברכה מברכך, ומקללך אָאָר, ונברכו בך כל משפחות האדמה" (ג).²¹
 כ"ב – "וירש זרעך את שער אִיבִיו" (יז).²²
 "והתברכו בזרעך כל גויי הארץ" (יח). ברכה זו מקבילה לברכה ביי"ב, ג: "ונברכו בך כל משפחות האדמה".
 לפי"ז מפרש כ"ב, יז את גורל האויבים ביי"ב, ג, וכי"ב, יח הוא ברכה מקבילה לסיפא של י"ב, ג – בשינוי הבנין של הפועל, בשינוי "בך" – "ליבעזרך", ובניסוח שונה של הנושא.

13. מילות המפתח

שורשי המפתח הם: הליך, בריך וראייה.

I ה"ך

א) בשני הניסיונות פותח הצו בניסוח "לְךָ־לְךָ" (י"ב, א כ"ב, ב). משמע אות היחס הנטויה "ל" במלה "לְךָ" – נתון במחלוקת.
 לדעת רד"ק ורמב"ן, אין היא אלא קישוט סגנוני כמו "הגשם חלף הלך לו" (שיה"ש ב, יא). וכבר קדם להם אבן גינאח בספר הרקמה (מהדורת וילנסקי – ירושלים תשכ"ד, עמ' רצ"ט-ש).
 לדעת פרשנים אחרים, יש למלית זו – משמעות משלה:
 רש"י מסביר זאת כתיאור תכלית: להנאתך ולטובתך (ועיי בפרוש "העמק דבר" לנצי"ב). ועייש במפורט.

ב) בשני הניסיונות יש ציון הביצוע של הצו האלוקי באמצעות שימוש באותו שורש:
 "וילך אברם, כאשר דבר אליו ה'..." (י"ב, ד).²³
 "ויצאו ללכת ארצה כנען..." (שם, ה).
 "ויקם וילך אל המקום, אשר אמר לו האלקים" (כ"ב, ג).
 ועיי במפורט בסעיף 9 לעיל.

ג) בשני הסיפורים יש שימוש בפעלים נרדפים להליך.

"ויעבר אברם בארץ" (י"ב, ו).²⁴
 "ויבאו אל המקום, אשר אמר לו האלקים" (כ"ב, ט).

מעניין השימוש הרב של פרק כ"ב בשורש המפתח הליך – נוסף על מה שצינו לעיל:
 1) כנגד הסטאטיות, שמצווה אברהם על הנערים: "שבו לכם פה עם החמור" (ה), בולטת הדינמיות המנוגדת בקשר אליו ואל יצחק: "ואני והנער נלכה עד כה..." (שם).
 2) פעמיים נאמר על יצחק ועל אברהם: "וילכו שניהם יחדו" (ו, ח) בלב אחד: בפעם הראשונה – אברהם הידוע ויצחק החף מידיעה (ואולי מנחש), בפעם השנייה – אברהם ויצחק במלוא הידיעה, במלוא ההכרה, כפי שמיטיב רש"י להסביר בפירושו לשני הפסוקים. פעם שלישית – נאמר "ויקמו וילכו יחדו" (יט) על אברהם (על יצחק) ועל הנערים,

לפי הירש, מובלטת בכך גדלותם של האב והבן: גם לאחר שהגיעו לדרגה כה גבוהה ביראת שמיים, לא התנשאו על הנערים והלכו אתם יחדיו – כמו שווים עם שווים.

20. תקבולת כיאסטית וניגודית.

21. רש"י: תהא סמל הברכה. ת"א: יהיו מבורכים בזכותך.

22. ת"א: ויירשו בניך את ערי שונאיהם. והשווה דברי לבן ואמו לעבד אברהם בקשר לרבקה: "ויירש זרעך את שער שְׁאִיִּוִי" (כ"ד, ט), ועייין בתי"א שם.

23. אברהם הלך, מפני שהי ציווהו, אך לוט הלך רק מפני שאברהם הלך.

24. עיי סעיף 11 לעיל.

3) כנגד "ויקם וילך אל המקום, אשר אמר לו האלקים" (ג) – הליכה לקראת איפוס ההבטחה של ה',²⁵ הרי בפסי יג הולך אברהם **בהר המוריה** ומשלים את דברי ה' "...אל תשלח ירך אל הנער, ואל תעש לו מאומה" (יב) – ע"י הקרבת האיל: "וילך אברהם ויקח את האיל ויעלהו לעלה תחת בנו" (יג). עתה יכול להתקיים "כה יהיה זרעך". עתה המזבח אינו מזבח להקרבת אדם, אלא מזבח להקרבת בע"ח. עתה יש בעקידה מחאה נגד הנוהג האילי של הקרבת קרבנות אדם.

II בר"ך

ע"י לעיל סעיף 12 – ההבטחות.

III רא"ה

בשני הפרקים מופיע השורש רא"ה, כשנושאו הקב"ה: בשלוש ההיקרויות בפרק י"ב – בלעדית, ואיל בפרק כ"ב – הנושא הוא לעתים גם אברהם. (שמא אפשר לומר, שבפרק י"ב מעמדו של אברהם נחות יחסית. לעומת זאת, בפרק כ"ב כבר עבר אברהם נסיונות רבים וחשובים, ולכן הוא עשוי לשמש נושא).

שימוש השורש רא"ה במסגרת הניסיון בפרק י"ב

- 1) "לך לך... אל הארץ אשר אֶרְאֶךָ" (א).
ה' יִרְאֶה לאברהם את הארץ: ה' – הנושא. הארץ – המושא הישיר. אברהם – המושא העקיף,²⁶ מקבל הפעולה. הפועל – בהפעיל.
- 2) "וַיֵּרָא ה' אל אברם ויאמר: לזרעך אתן את הארץ הזאת" (ז)
ה' – הנושא, אברהם – המושא העקיף, מקבל הפעולה. הפועל – בנפעל.
- 3) "וַיִּבֶן שֵׁם מִזְבֵּחַ לַה' הַנִּרְאָה אֵלָיו" (שם).
אברהם הוא בונה המזבח, ה' הוא הנושא של "הנראה", ואברהם הוא המושא העקיף, מקבל הפעולה. הפועל – בנפעל.

שימוש השורש רא"ה – במסגרת הניסיון בפרק כ"ב

- 1) "ביום השלישי וישא אברהם את עיניו וַיֵּרָא את המקום מְרֻחָק" (ד).
- 2) "ויאמר אברהם: אלקים יִרְאֶה לו השה לעלה בני" (ח).
- 3) "וישא אברהם את עיניו וַיֵּרָא והנה איל... בקרניו" (יג).
- 4) "ויקרא אברהם שם המקום ההוא: ה' יִרְאֶה" (יד).
- 5) "אשר יֵאמֵר היום בהר ה' יִרְאֶה" (שם).

25. ע"י סעיף 3 לעיל.

26. על כינוי חיבור, הנראה מושא ישיר – בה בשעה שהוא מושא עקיף – השווה "כי ארץ הנגב נתתני" (יהושע ט"ו, יט) – במשמע נתת לי. וע"י במפורט בהרקמה (סעיף 13א לעיל), עמי רפ"ח-רפ"ט. לדעת "משך חכמה", "אשר אראך", – משמעו: אראה אותך לאחרים, "שיראה את הטמון בלב אברהם לאחרים", עיי"ש.

פעמיים נושא אברהם את עיניו²⁷ ורואה: פעם ראשונה (ד) – ראיית ההר, מקום עקידתו של ה'בן, פעם שנייה (יג) – ראיית התחליף לבן, הקרבן במקומו, השי' סעיפים 1, 3, בפרקנו.

פעולות אלה מיוחסות לאברהם.

שימוש נוסף של אברהם בפועל ראייה בבנין קל מתבטא בדיבוריו של אברהם (סעיפים 2, 4): הדיבור הראשון בתשובתו לבנו (ח') במסגרת הדיאלוג הקצר ביניהם, ואילו הדיבור השני – בהכרזתו על שם המקום (יד), בשני דיבורים אלה הנושא הוא הקב"ה (בפעם הראשונה – כינוי מידת הדין, ובפעם השנייה – כינוי מידת הרחמים).

בתשובת אברהם לבנו – לפי רש"י, יש בפסוק דו-משמעות ולשון קצרה: "אלקים יראה [=ויבחר]²⁸ לו השם, [=ואם אין שה],²⁹ לעולה בני [=בני יהא קרבן עולה], וכן – רד"ק "ולקח טוב".

רש"י רואה כאן דו-משמעות בגלל מקומה של המילה "בני" בסוף דבריו: לו הייתה מילה זו מופיעה בהתחלה ("בני, אלקים יראה לו השם לעולה"), לא הייתה כאן דו-משמעות ("יבאר מים חיים" לרי חיים, אחיו של המהר"ל³⁰). ניתן לומר, ש"יִרְאֶה" בפסוק ח משלים את "וירא את המקום מרחק" בפס' ד: "שם" – המקום מרוחק, ואילו כאן – נמצאים כבר סמוך לעקידה. "יִרְאֶה" בפס' יג, המשלים – כאמור לעיל – את "יִרְאֶה" בפס' ד – תוכפת לו המלה "והנה", המציינת הפתעה, חידוש – ביחס לדברים הקודמים (והשווה השימוש במילה זו בברי' ל"ז).

ב"יִרְאֶה" בפס' יד יש מעין מילוי משאלתו של אברהם בפס' ח: אכן ה' ראה (רש"י) או מעין הבעת משאלה לעתיד, ואז גם כאן יש משמעות בחירה לפועל ראייה (רש"י): בחירת המקום הנבחר. נראה, שנוסף על כך יש ל"יִרְאֶה" כאן משמעות של התרצות וישועה.³¹ "יִרְאֶה" בפסוקנו בנפעל (סעיף 5 לעיל), כמובן, קשור למקום בפס' א, אשר ראה אברהם: המקום הוא ההר, והפעם ה' הוא שיראה ויתגלה (יד).

"אשר יאמר היום בהר ה' יִרְאֶה" (יד) – פסוקית זו מעוררת בעיה חשובה: האם המלה "ה'" קשורה לקודמתה "בהר" או שמא לקב"ה?

רש"י מקשר את המלה "ה'" לבאה אחריה ומשתמש בלשון קצרה: כדי שיאמר במשך הזרות הבאים בהר (זה) ה' מתגלה, וכן רש"י א'.

לפי פירוש זה, צורת ה"עתידי": יִרְאֶה – משמשת במשמע עתיד. יתר על כן, לפי שיטה זו מתקשר פסוקנו ל"שלוש פעמים בשנה יִרְאֶה כל זכורך אל פני האדן ה'" (שמות כ"ג, יז) ודומיו (שם ל"ד, כג; דבי ט"ז, טז ועוד), המתקשרים לעליה לרגל למקדש "ולקח טוב", שכל טובי". אולי אפשר לומר, שהמשמעויות של בחירה, היענות לנמצא במצוקה וההתגלות – בפועל ראייה – מתחרזות עם שם ההר: המוריה.

רש"י איננו מקשר את הפועל לעתיד, אלא למעשה העקידה ומשתמש בשיטת "מושך עצמו ואחר עמו" ביחס למלה "ה'". לפי"ז "יִרְאֶה" בצורת עתיד – משמש במשמע עבר: "אשר יאמר היום ולמחר יבהר ה' יִרְאֶה" – בהר ה' נראָה הקב"ה לאברהם. לפי פירושו, הכינוי "ה'" משמש סומך למילה "בהר" הנסמכת לו.

27. ניתח זאת יפה אריך אוארבך: "...נשיאת העיניים היא התנועה היחידה, ובכלל הדבר היחיד המסופר על המסע, ואעפ"י שהיא מוצאת טעמה בכך שהמקום גבוה, הרי היחודיות של התנועה הזאת מעלה את רושם הריקות של דרך המסע. כאילו אברהם לא הסתכל בדרך לפני כן, לא ימינה ולא שמאלה, דיכא כל גילוי חיים שבו ושבבני לויתו, חוץ מצעידת רגליהם בלבד... (מימוזיס – בתרגום ברוך קרוא – ירושלים תשכ"ט, עמ' 8).

28. על "יִרְאֶה" במשמע: "יבחר" – השווה למשל דבי י"ב, יג שמי"א ט"ז, א, יז. הבחירה – תוצאת הראיה. בסוגריים – השלמותיו של רש"י.

29. גוראריה טוען, שהקושי הוא בייחוד המלה "בני", ומייתור זה נלמדת דו-משמעות.

30. השווה ט"ז, יג; שמות ב', כ"ה. והשי' ההקבלה בנפעל בשורש זה בין "יִנְעֹשֶׂה שם מזבח לאל הנראָה אל"ך בברוך מפני עשו אחיך" (ברי' ל"ה, א) לבין "ואעשה שם מזבח לאל, קַעֲנָה אוֹתִי ביום צרותי, ויהי עמדי בדרך, אשר הלכתי" (שם, ג).